

Een expertisecentrum als dienstverlener in de omgang met podiumkunsterfgoed

Artikel n.a.v. de conferentie van SIBMAS* in Kopenhagen, Denemarken (31/5 – 3/6/2016)

Veerle Wallebroek

België kent een bloeiende podiumkunstensector die zowel lokaal verankerd als internationaal gerenommeerd is. Namen als Jan Fabre, Anne Teresa De Keersmaecker en Wim Vandekeybus klinken overal ter wereld bekend in de oren. Het erfgoed van de podiumkunsten vormt dan ook een belangrijk onderdeel van het cultureel erfgoed in België. Een kwaliteitsvol, toekomstgericht cultureel-erfgoedbeleid dient een antwoord te bieden op de vraag wat er nodig is om podiumkunsterfgoed op een duurzame en doordachte manier te bewaren, door te geven aan volgende generaties en het (her)gebruik ervan maximaal te faciliteren. Het complementair netwerkmodel, zoals aangemoedigd door de overheid in Vlaanderen - het noordelijk deel van België¹ -, leidt tot een gecoördineerde aanpak van gemeenschappelijke noden en problematieken. Verschillende soorten organisaties, waaronder de zogenaamde 'expertisecentra' bundelen hun krachten en expertise in de zoektocht naar overkoepelende oplossingen, bijvoorbeeld voor digitalisering, de zorg voor podiumarchieven en -collecties en het borgen van niet-tastbare aspecten van podiumkunsterfgoed. Het Firmament neemt als expertisecentrum voor het erfgoed van de podiumkunsten een verbindende, coördinerende rol op en streeft vanuit een netwerkperspectief naar minder versnippering, meer slagkracht en een versterkte internationale positie van het cultureel-erfgoedwerk rond podiumkunsten in Vlaanderen.

In 2008 trad in Vlaanderen het Cultureel-Erfgoeddecreet in werking. De zorg voor cultureel erfgoed, het toegankelijk maken van dit erfgoed voor het publiek en de ondersteuning bij erfgoedprocessen stonden daarin centraal. Naast musea, archiefinstellingen, erfgoedbibliotheken en lokale erfgoedcellen, werd een nieuw instrument in het leven geroepen: de zogenaamde 'expertisecentra'. De Vlaamse overheid introduceerde deze dienstverlenende, verbindende organisaties om te kunnen inspelen op de vraag naar gespecialiseerde kennis over een bepaald thema (religieus, agrarisch, podiumkunsterfgoed...) of specialisatie (bv. digitalisering, immaterieel erfgoed). Onder impuls van de internationale waardering van (het erfgoed van) de podiumkunsten uit Vlaanderen, betoelaagt de Vlaamse overheid sinds 2012 Het Firmament als expertisecentrum voor het cultureel erfgoed van de podiumkunsten in Vlaanderen.

¹ In België zijn sommige bevoegdheden de verantwoordelijkheid van de federale regering, andere - waaronder cultuur - worden regionaal georganiseerd en zijn de bevoegdheid van de Vlaamse regering. Aangezien Het Firmament gevestigd is in Vlaanderen - het noordelijke, Nederlandstalige deel van België -, valt deze organisatie onder de wetgeving (en subsidieregeling) van de Vlaamse overheid.

Deze erkenning was gebaseerd op de ervaring van Het Firmament opgebouwd doorheen zijn voorgeschiedenis die teruggaat tot 1968 en vertrokken is vanuit het poppen- en figurentheater².

Met de goedkeuring van de UNESCO-conventie ter bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed (2003), kwam er internationaal meer aandacht voor niet-tastbare technieken en praktijken. De conventie opende de deur voor de erkenning van vormen die voorheen nauwelijks als erfgoed werden beschouwd. Zo werden bijvoorbeeld het Siciliaanse poppentheater, het Indonesische wayang-poppentheater en het Japanse bunraku-theater opgenomen in UNESCO's Representatieve lijst van het immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid. De Vlaamse overheid nam het initiatief om ook bij ons aan de hand van de casus 'figurentheater' de mogelijkheden te onderzoeken om de tot hiertoe weinig bekende erfenis van het figurentheater in Vlaanderen te vrijwaren en een actuele invulling te geven. Vanuit dit pilootproject droeg Het Firmament er mee toe bij dat het erfgoedparadigma en -bewustzijn ingang vond in een sector die eerst en vooral theater maakt en erfgoedzorg niet als kerntaak heeft. Het is vanuit deze opgebouwde kennis en expertise over het erfgoed van figurentheater, dat Het Firmament sinds 2012 de brug slaat naar de bredere podiumkunstensector en de ontwikkelde strategie uitrolt over een breder veld.

Vanuit internationaal perspectief bouwt Het Firmament systematisch verder expertise op over verschillende aspecten van podiumkunsten-erfgoed. Op basis daarvan ontwikkelen we een concrete dienstverlening om al wie in contact komt met theater- en danserfgoed te ondersteunen bij praktische problemen. De diensten worden voornamelijk gratis aangeboden, in verschillende vormen en voor verschillende doelgroepen. Zowel choreografen, acteurs en theater- en dansgezelschappen - professionelen en amateurs - kunnen bij ons terecht met hun vragen, net als museummedewerkers, lokale erfgoedvrijwilligers, docenten en academici. Door vormingen, begeleiding op maat, plaatsbezoeken, ontmoetingsdagen en het delen van informatie via verschillende kanalen brengen we expertise van organisaties en individuen dicht bij elkaar en laten we het vlot naar elders doorstromen. Want er bestaat al enorm veel expertise - ook internationaal -, maar niet iedereen is op de hoogte van waar die zich bevindt of wie er momenteel mee bezig is. Een expertisecentrum maakt het verschil door experts en expertise binnen het erfgoedveld met elkaar te verbinden of connecties te maken naar actoren in het onderwijs, internationale organisaties, de academische wereld en vice versa. Door een expert in decorrestauratie of lichttechniek in contact te brengen met een digitaliseringsexpert of een theaterhistoricus kan de globale expertise op een bepaald terrein verrijkt worden, daar waar het niet automatisch gebeurt. De spil in het netwerk blijven de professionals en amateurs uit het podiumkunstenveld. Het Firmament vervult een verbindende makelaarsrol in dit expertisenetwerk van het cultureel erfgoed van de podiumkunsten en stimuleert op die manier een duurzame erfgoedwerking.

² Het Firmament werd in 1968 door Jef Contryn opgericht als 'De Centrale voor Poppenspel' die een koepel vormde voor 'De School voor Poppenspel' en voor de plannen van een figurentheatermuseum dat tot op heden niet opgericht werd. In 2002 veranderde de structuur en de naam: Het Firmament vzw. (t)Huis voor poppen-, figuren-, en objectentheater, in 2012 afgekort tot Het Firmament.

Dat is ook de reden waarom we als organisatie investeren in dialoog en overleg met de gezelschappen en kunstenaars zelf. Het is op basis van de problemen waar ze mee geconfronteerd worden, dat we oplossingen zoeken. Zo organiseerden we op 10 september 2015 in Brussel de ontmoetingsdag *#DocumentingPerformingArts - How to Capture Creation and Performance*. We wilden reflecteren over vragen als: bevat het spontaan bewaarde archief van kunstenaars en gezelschappen het gewenste materiaal? Is het nuttig om bijkomende documentatie te creëren, voor, tijdens of na de productie? Hoe kan dit de overdracht en studie van vluchtige kunstpraktijken bevorderen? En hoe blijft dit haalbaar voor kunstenaars en gezelschappen? Het vluchtige karakter van theater en dans zet velen aan om op zoek te gaan naar manieren om aspecten van het repetitieproces, de voorstelling zelf of de impact ervan alsnog vast te leggen en te documenteren. Een publiek van (podium)kunstenaars, erfgoedactoren, academici en geïnteresseerden ging met elkaar in gesprek. Een uitgebreid verslag, vertaald naar het Engels, is beschikbaar op de website van Het Firmament, net als de transcripties van de thematafels en van het debat (gevoerd in het Engels)³. Het Firmament ontwikkelt momenteel een werkinstrument ter ondersteuning van gezelschappen en podiumkunstenaars die hun creatieproces, de voorstelling of de impact ervan op het publiek willen documenteren.

In Vlaanderen wordt podiumkunstenerfgoed niet centraal beheerd en bestaat er voorlopig nog geen museum of archiefinstelling dat prioritair inzet op de opname van podiumkunstenerfgoed. Het Firmament zet er dan ook volop op in om archieven en collecties uit de podiumkunsten op te sporen en te beschrijven. Dit is noodzakelijk om curatoren, kunstenaars, onderzoekers, etc. echt te stimuleren en te inspireren en publieksgerichte initiatieven te kunnen opzetten. Want veel boeiend erfgoed ligt verspreid over Vlaanderen bij diverse actoren uit het kunsten- en erfgoedveld. Door beschrijvingen van collecties te verrijken met voldoende contextuele informatie kunnen vervolgens de relaties tussen de collecties in kaart gebracht worden. Het kan onvermoede mogelijkheden aan het licht brengen. Een aantal van de gedetecteerde collecties maken we alvast zichtbaar via de eigen website⁴. Een bijzondere uitdaging vormt het opsporen van de niet-tastbare technieken, benaderingen en processen uit de podiumkunsten. Een overzicht van het roerend en niet-tastbaar erfgoed van de podiumkunsten vormt een noodzakelijke basis voor de verdere ontwikkeling van een gefundeerd beleid over het beheer en overdracht ervan. Denken we maar aan keuzes rond depotbeleid, een globale aanpak op het vlak van waarderen, selecteren en herbestemmen van podiumkunstenerfgoed bij acuut plaatsgebrek of een overlijden.

Dergelijke keuzes dienen op een gecoördineerde manier te gebeuren, in nauwe samenwerking met diverse actoren. Het complementair netwerkmodel, aangemoedigd door het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid, kan internationaal als inspiratiebron dienen om

³ Zie: http://www.hetfirmament.be/files/Artikels-en-publicaties-HF/2015_verslag_documentingperformingarts_en_def.pdf. Ook de transcripties van de gesprekken aan de thematafels, waarvan sommige in het Engels gevoerd, zijn te consulteren op de website (http://www.hetfirmament.be/files/Artikels-en-publicaties-HF/2015_verslag_documentingperformingarts_en_def.pdf), net als de transcriptie van het debat, eveneens gevoerd in het Engels (http://www.hetfirmament.be/files/Artikels-en-publicaties-HF/2015_transcriptie_debat_documentingperformingarts.pdf).

⁴ Zie: <http://www.hetfirmament.be/spotoperfgoed>

dergelijke overkoepelende strategieën te bedenken, deze te coördineren en te implementeren. Want vaak is er wel bereidheid om kennis te delen, maar iemand moet het voortouw kunnen nemen om dergelijke instrumenten te integreren en breed inzetbaarheid te maken voor verschillende doelgroepen. Grootschalige ad hoc-prestigeprojecten zal je in Vlaanderen dan ook nauwelijks vinden. Niet enkel omwille van de netwerkvisie maar ook door de inzet van gemeenschapsmiddelen die *tout court* op een efficiënte manier benut dienen te worden. Een expertisecentrum kan binnen een netwerk vanuit een onafhankelijke en neutrale positie tal van partners uit verschillende instellingen, sectoren en beleidsniveaus met elkaar verbinden en hun expertise maximaal inzetten.

Met de lancering van de online toolbox TRACKS in juni 2014, bundelden we bijvoorbeeld de krachten met PACKED vzw, het expertisecentrum voor digitaal erfgoed, en verschillende andere erfgoed- en kunstpartners, financieel ondersteund door de Vlaamse overheid. TRACKS staat voor Toolbox & Richtlijnen voor Archief- & Collectiezorg in de Kunstensector⁵. Met behulp van handige tools en laagdrempelige informatie zetten we de kunstensector - niet enkel podiumkunsten - aan om zelf te starten met de zorg voor hun archieven en collecties. TRACKS is in die zin het basisinstrument voor archief- en collectiezorg voor het volledige kunstenveld: professionelen én amateurs uit de podiumkunsten, maar ook uit de muziek, beeldende kunsten, architectuur, enzovoort. Bovendien werden richtlijnen uitgewerkt die gelden als voorwaarde voor die kunstenaars en kunstorganisaties die overheidssubsidies wensen te ontvangen. Het netwerk van expertisecentra en andere betrokken organisaties die TRACKS hebben ontwikkeld organiseert vormingen, plaatsbezoeken, studiedagen, etc. De website als kennisinstrument wordt bijgevolg geflankeerd door een (gratis) dienstverlening om ook in de praktijk ondersteuning te kunnen bieden over archief- en collectiezorg. Het 'borgen' van immaterieel, niet-tastbaar erfgoed gebeurt op een gelijkaardige, gecoördineerde manier. Een online platform voor immaterieel cultureel erfgoed (www.immaterieelerfgoed.be) geldt als laagdrempelig kennisinstrument over dit type erfgoed. Een netwerk van organisaties, waaronder Het Firmament, biedt parallel een dienstverlening aan ter begeleiding van individuen en gemeenschappen die hun niet-tastbare kennis, gebruiken en tradities willen overdragen aan volgende generaties.

Een andere bekommernis bij dans- en theatergezelschappen is het audiovisueel archief. Vrijwel alle podiumkunstenorganisaties beheren vandaag opnamen van eigen voorstellingen en repetities (op VHS, DAT, Betacam, audiocassettes, etc.). Deze audiovisuele archieven zijn niet alleen vandaag belangrijk voor promotie en hernemingen, maar zullen in de toekomst cruciaal zijn voor het geheugen van de podiumkunsten in Vlaanderen. Ze zijn vandaag weinig toegankelijk, zelfs intern. Bovendien worden ze in hun voortbestaan bedreigd omdat ze worden bewaard op dragers die in onbruik zijn geraakt en waarvoor de afspeelapparatuur ontbreekt. Een

⁵ Zie 'TRACKS, Toolbox & Richtlijnen voor Archief- & Collectiezorg in de Kunstensector', www.projecttracks.be (2014).

soortgelijk probleem stelt zich vaak bij de langetermijnbewaring van digitale archieven en collecties (ook voor het niet-audiovisueel materiaal). Een duurzame digitalisering en bewaring van audiovisueel materiaal overstijgt echter bij alle podiumkunstenorganisaties de eigen mogelijkheden. Op een centraal gecoördineerde manier namen Het Firmament, PACKED vzw (expertisecentrum voor digitaal erfgoed) en Kunstenpunt (steunpunt voor beeldende kunsten, muziek en podiumkunsten) deze uitdaging ter harte. De eerste stap was de opmaak van een inventaris van de audiovisuele archieven van de podiumkunstensector. Onderzoek en bevraging leverde een inventaris op van de archieven van 74 podiumkunstenorganisaties die een doorsnede vormen van de gesubsidieerde podiumkunstensector. Samen bezitten ze meer dan 27.000 te digitaliseren audiovisuele dragers. Vervolgens gingen we een samenwerking aan met het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) dat in 2012 werd opgericht door de Vlaamse overheid om het digitaal erfgoed in Vlaanderen op een duurzame manier te digitaliseren en toegankelijk te maken (www.viaa.be). De inventaris heeft ervoor gezorgd dat VIAA nog in 2016 start met de digitalisering van audiovisuele archieven en de bewaring van digitale archieven en collecties uit de Vlaamse podiumkunstensector. Op termijn wordt dit materiaal toegankelijk voor onderwijs en onderzoek en uiteraard voor de gezelschappen zelf. Een ongelooflijke stap vooruit om het geheugen van de podiumkunsten in Vlaanderen te koesteren!

Dergelijke initiatieven worden door samenwerking en netwerking gecoördineerd aangepakt ofwel vanuit gemeenschappelijke noden en problematieken (immaterieel erfgoed, digitalisering...) ofwel vanuit een disciplinespecifieke aanpak met actoren die zich inzetten voor aspecten van podiumkunstenerfgoed. Expertisecentra zijn in alle gevallen knooppunten en staan zowel ten dienste van erfgoedorganisaties binnen de sector als van andere beheerders van cultureel erfgoed, zoals bijvoorbeeld kunstenaars en kunstenorganisaties, die erfgoedzorg niet noodzakelijk als kerntaak hebben. Dergelijk samenwerkingsmodel dat zich uitstrekt van landelijk tot lokaal niveau is uniek en doeltreffend en biedt de nodige flexibiliteit om in te spelen op bepaalde vragen, noden of nieuwe tendensen. Het creëert ruimte voor experiment en praktijkonderzoek. Het model van 'complementair expertisenetwerk' is het instrument bij uitstek om een doorgedreven expertise-opbouw en -deling in Vlaanderen en met internationale partners mogelijk te maken. Enkel zo kan een erfgoedbeleid een wezenlijk verschil maken in de samenleving en een dienstbare, maatschappelijke rol vervullen. Laten we hopen dat het beleidsmakers wereldwijd inspireert en aanzet tot actie!

**SIBMAS staat voor Société internationale des bibliothèques, des musées, archives et centres de documentation des arts du spectacle*

www.sibmas.org